

Cibrân Halîl Cibrân'da Katharsis

Catharsis In Gibran Khalil Gibran

Hüseyin YAZICI¹

¹Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Arapça Öğretmenliği Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ORCID: H.Y. 0000-0002-2480-2572

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Hüseyin YAZICI (Prof. Dr.),
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Arapça Öğretmenliği Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
E-posta: hyazici@fsm.edu.tr

Başvuru/Submitted: 05.08.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
04.09.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
12.09.2022

Kabul/Accepted: 13.09.2022

Atıf/Citation: Yazıcı, Hüseyin. "Cibrân Halil Cibrân'da Katharsis." *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 41 (2022), 215-232.
<https://doi.org/10.26650/jos.1156678>

ÖZ

Velveleli bir hayat yaşamış olan Cibrân Halil Cibrân'ın, Arap göç edebiyatının en önemli ismi olduğu ayrıca dünya edebiyatında da önemli bir yer edindiği konusunda hiç şüphe yoktur. Kabına asla sığmayan şahsiyetiyle aykırı bir tiptir. Din, din adamları, kadın, zenginlik, sosyal adalet, feodal yapı ve gelenekler gibi konularla ilgili hep farklı bakış açılarına sahip olmuştur. Eleştiriyi kolay kolay kabul edebilen bir şahsiyet hiç olmamıştır. Türkçede "Nevi şahsına münhasır bir adam" diye bir ifade vardır. İşte bu tanıma uyan bir kişiliktir. Bir edebiyatın öncüsü olan Cibrân'ın özellikle *Ermîş* adlı eseri okurlar tarafından büyük bir rağbet görmüş ve hala da görmektedir. Eserlerinin bu kadar rağbet görmesinin arkasında tabii olarak bazı nedenler yatmaktadır. "Kim yazarken kalbinin kanı ile yazmıyorsa ikiyüzlüdür." "Kim konuşurken içten konuşmuyorsa sahtekârdır." "Kim şarkı söylerken kalbiyle şarkı söylemiyorsa sadece bağırıp çağınyordur." şeklinde ilginç görüşleri olan Cibrân, insanları hem tahrik etmiş hem teşvik etmiş hem de katharsise hazırlamıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar, Tolstoy'un *Harp ve Sulh* adlı eserini her okuduğunda "İçimi her küçük bencil ve budala zaafıtan temizlenir buldum. Büyük yazarda insan ruhunu yıkayan bir yan var. Uyku gibi..." ifadelerini kullanmıştır. Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza'sı*, Kafka'nın *Dava'sı* ve daha pek çok eser okuduklarında insanda aynı duyguyu uyandırmaktadır. Bu makalemizde Cibrân Halil Cibrân'ın okuyucu üzerindeki etkisi ve dolayısıyla daha çok Macar filozof ve edebiyat bilimcisi Georg Lukacs'ın (ö. 1971) ortaya koymuş olduğu katharsis kavramının ondaki yansıması ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Cibrân Halil Cibrân, Katharsis, Göç edebiyatı, Georg Lukacs

ABSTRACT

Gibran Khalil Gibran lived a tempestuous life and, apart from having an important place in the world literature, is undoubtedly the most important name in the Arab migrant literature. He was a strange person with an enthusiastic personality and always had different perspectives on various issues. He was never a person who could easily accept criticism, and he was a unique person. Gibran was a pioneer of a form of literature, and his works, especially *The Prophet*, were and still are in great demand by readers. Naturally, some reasons occur behind the popularity of his works. With such interesting views as "One who does not write with the blood of one's heart is a hypocrite," "One who does not speak sincerely is dishonest," and "One who does not sing from the heart just shouts," Gibran

fascinated many readers with a variety of feelings. He both provoked and encouraged people, as well as prepared them for catharsis. Ahmet Hamdi Tanpınar said, "Whenever I read Tolstoy's *War and Peace*, I found myself purified of every little selfish and stupid weakness. There is something in the great writer that washes the human spirit, like sleep." Dostoevsky's *Crime and Punishment*, Kafka's *Trial* and many other works evoke the same feeling in people when they are read. This article discusses the effect Gibran Khalil Gibran has had on readers and thus reflects on the concept of catharsis, which was put forward by the Hungarian philosopher and literary scientist Georg Lukacs (d. 1971).

Keywords: Gibran Khalil Gibran, Catharsis, Migration literature, Georg Lukacs

EXTENDED ABSTRACT

Gibran Khalil Gibran lived a tempestuous life and, aside from having an important place in the world literature, is undoubtedly the most important name in the Arab literature of migration. He was a strange person with his enthusiastic personality and always had different perspectives on various issues. He was never one who could easily accept criticism, and he had a unique personality. Gibran was a pioneer of literature, and his works, especially *The Prophet*, were and still are in great demand. His work *The Prophet* was translated into Arabic by Antonios Beshir. Due to its popularity, it has been published many times over a short period as well as translated into foreign languages. According to one narration, Gibran Khalil Gibran in fact even said, "I sometimes feel embarrassed in the face of such interest." Gibran Khalil Gibran's other works have always remained popular. His life and works have always been a focus of attention, and he always maintained his characteristic focus on finding peace, relaxation, and purification. When looking at the sources that he benefitted from, William Blake, John Keats, and Nietzsche, who've all been called both insane and geniuses, are seen to have had a great effect on Gibran. No matter from which perspective one looks, the rebellious, oppositional, and revolutionary spirit one sees in the English poet William Blake, the German lyrical poet Friedrich Hölderlin, the French poet Charles Baudelaire, and the French realist writer Stendhal (1783-1842) are also seen in Gibran. In short, as one writer also stated, "Whether these personalities, including Gibran, are painters, poets, dramatists, or novelists, all of them are hostile to the society that is hostile to man." While reading a book, watching a movie, or listening to music, humans can feel some emotions get activated within, empathize, and find oneself in a scene that comes to life in one's mind. The main reason behind the interest Gibran, who'd been highly influenced by English literature, had in this literature is that it has both protesting and revolutionary characteristics. To not grapple with some emotions while reading this literature is impossible. Moreover, Gibran Khalil Gibran himself was a protester and revolutionary. As a matter of fact, these features can easily be found on almost every page of his books. According to Gibran, two types of people break human laws: one is a mad person and the other is a genius. Most importantly, however, those who are closest to the heart of Allah also have these two characteristics, and he viewed himself as being in this category.

Gibran pursued the truth throughout his life. According to him, anyone who pursues the truth and reveals it to people is doomed to suffer. “I am extremely radical. Although I want to be constructive, I tend to be destructive. If I had the power to abolish people’s customs, beliefs, and traditions, I would not think for even a minute to do it”. By declaring this statement out loud, Gibran Khalil Gibran provoked and encouraged certain people and prepared them for catharsis. Naturally, some reasons exist behind the popularity of his works, such as how he activates people’s emotions and expresses what is in people’s minds. “One who does not write with the blood of one’s heart is a hypocrite”, “One who does not speak sincerely is dishonest” and “One who does not sing from the heart just shouts”. With such interesting views, he fascinated many readers with different feelings. Ahmet Hamdi Tanpınar said, “Whenever I read Tolstoy’s *War and Peace*, I found myself purified of every little selfish and stupid weakness. There is something in the great writers that washes the human spirit, like sleep.” Dostoevsky’s *Crime and Punishment*, Kafka’s *Trial* and many other works evoke the same feeling in people when they are read. This article discusses the effect Gibran Khalil Gibran has had on readers and thus also reflects on the concept of catharsis, which was put forward by the Hungarian philosopher and literary scientist Georg Lukacs (d. 1971).

1. Cibrân'n Hayatına Kısa Bir Bakış

Cibrân Halil Cibrân¹, 6 Ocak 1883 yılında Lübnan'ın Bişerrî Kasabası'nda dünyaya geldi. İlk eğitimini Aziz Serkis Kilisesi'nde aldı. 1895 yılında annesi ve kardeşleri ile ABD'nin Boston şehrine giderek buraya yerleşti. 1897 veya 1898 yılında tekrar ülkesine döndü. Burada Arapça ve Fransızca eğitim aldığı el-Hikme Okulu'na girdi. 1899 yılının sonbaharında tekrar Boston'a giden Cibrân, 1901-1902 yılları arasında ilk defa Paris'e seyahat etti. 20 yaşlarında iken resim yapmaya başladı. 1908 senesinde resim eğitimi almak amacıyla tekrar Paris'te bulundu. Marry Haskell'in maddî yardımlarıyla 1910'a kadar Academia Julien² ve Ecoles des Beaux Art³ (Paris Güzel Sanatlar Akademisi)'a devam etti. Bu arada Paris'te heykeltıraş Auguste Rodin (1840-1917) ile tanıştı. 1910'da Boston'a döndü. 1911 yılında da Boston'dan New York'a taşındı. Cibrân'ın sağlık durumu 1921 yılından itibaren bozulmaya başladı. Uzun yıllar hastalıklarla mücadele eden Cibrân, 10 Nisan 1931 tarihinde öldü. Vasiyeti üzerine cenazesi Beyrut'a getirilerek Kâdişâ Vadisi'ne bakan Mar Serkis Manastırı'nın bahçesinde toprağa verildi.

2. Cibrân Halil Cibrân'da Katharsis

Cibrân'da katharsis meselesine girmeden önce onu daha iyi anlayabilmek için çocukluğu ile ilgili iki hikâyeyi aktarmak istiyoruz:⁴

Cibrân henüz 6-7 yaşlarındadır. Kardeşi Butrus ile birlikte okula gitmektedir. Bir gün kardeşi Butrus öğlen vakti Cibrân'sız eve gelince annesi Kamile tabii olarak Cibrân'ı sorar. Butrus da papazın iki şeyden dolayı Cibrân'ı ağıla kapattığını haber verir. Bunlardan biri dersini yapmamasıdır. Diğeri ise şöyle: Cibrân dersini yapmayınca papaz ondan dersini 10 defa yazmasını ister. Papaz, daha sonra kontrol için gelir ama Cibrân'ın defterinde ders yerine başında kukuleta olan yarı uykulu yarı uyanık, bir kulağında kitap, diğeri kulağında da yem torbası asılı bir merkep resmi görür. Burada da görüleceği gibi yazarın ileriki yıllarda söyleyeceği "*Babam beni savaşmaya, yani isyan etmeye teşvik etti.*"⁵ sözünün sanki uygulamasını görüyoruz. "*İnsanların geleneklerini ortadan kaldırabilme gücüm olsaydı, bir dakika bile düşünmezdim*" sözü de ona aittir.⁶ Cibrân Halil Cibrân'da daha çocukluğunda tezahür eden özel bir ruh hali vardır. Bu ruh, pek çok insanın hoşuna giden ve onları ruhsal bir başkalaşmaya iten bir etkiye sahiptir. Eserleri genel olarak bu ruh hali ile çevrenmiştir.

Cibrân'ın eserlerinde katharsis meselesine girmeden önce katharsis kavramına bir göz atmak yararlı olacaktır. Aşağıdaki izahat, bu kavrama önemli ölçüde açıklık getirmektedir:

- 1 Hayatı ve düşünce dünyası ile ilgili olarak şu kaynaklara bakılabilir: Hüseyin Yazıcı, *Göç Edebiyatı*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002), 119-151; Kenan Demirayak, "Cibrân Halil Cibrân", *DİA*, c. Ek-1 (Ankara: TDV, 2016), 259-262.
- 2 Académie Julian, 1868'de Paris'te Rodolphe Julian tarafından kurulan sanat akademisi.
- 3 École des Beaux-Arts tam adıyla École Nationale Supérieure des Beaux-arts Paris'te 1671 senesinde Académie Royale d'Architecture adıyla Jean-Baptiste Colbert tarafından tesis edilmiş güzel sanatlar okulu. 1793 senesinde Académie Royale de Peinture et de Sculpture okulu ile birleştirilmiştir.
- 4 Mihâil Nuayme, *Cibrân Halil Cibrân*, (Beyrut: Nevfel, 1985) 32.
- 5 Gassân Hâlid, *Cubrânu'l-Feylesûf*, (Beyrut: Nevfel, 1983), 43-48.
- 6 Cibrân Halil Cibrân, *el-Avâsîf*, (Beyrut: Nevfel, 1986), 101.

“*Arinma (Yunanca: Káθαρση) olarak da bilinen Katarsis, Aristoteles’in Poetica adlı yapıtından alınmış bir sözcük olup; ilgili yapıtta trajedinin seyirci üzerindeki etkisini anlatır. Ayrıca Platon’un “Devlet” adlı eserinde de zikredilen, adil ve onurlu yöneticilere atfedilen bir felsefi terimdir. Literatürde, ruhun hem özgürlüğüne hem de tarafsızlığına kavuşturulmasını simgeleyen bir retorik olan Katharsis, özünde ruhani başkalaşmayı, hatta bunun için bazen boyut değiştirmeyi (astral olarak) de anlatmaktadır.*”⁷

Aristoteles’te katharsis⁸ sadece tragedia ve müzik açısından konu edinilirken, Lukacs’ta⁹ gündelik yaşantılardan her sanat eserine kadar bir katharsis deneyiminden bahsedebilmek imkân dâhilindedir. Örneğin roman, şiir, öykü gibi her türden eser de katharsisle ilişkilendirilebilir; Lukacs gündelik yaşamı ve Aristoteles’in yaşadığı dönemde olmayan sanat örneklerini de katharsis etkisinin kapsamına alır.¹⁰ Esasen Aristoteles’in ortaya koyduğu bu kavram, Lukacs’ın *Estetik* adlı eserinde kendine oldukça fazla yer bulmuştur.¹¹ Bu açıdan bakıldığında zaman Ahmet Hamdi Tanpınar’ın “*Tolstoy’un Harp ve Sulh adlı eserini her okuduğumda içimi her küçük bencil ve budala zaafıtan temizlenir buldum. Büyük yazarda insan ruhunu yıkayan bir yan var. Uyku gibi...*”¹² ifadesi bizi Lukacs’ın katharsis tarifine götürmektedir. Diğer taraftan katharsis sadece tiyatro, roman, hikâye gibi anlatıya bağlı türlerle sınırlı değildir. Sinema, sufizm ve psikoloji gibi alanlarda da ruhun arınması, acı ve sıkıntılardan kurtularak yeni yönelimler ve bakış açılarıyla derinleşip boyut kazanmasının etkin bir vasıtası olarak yer almaya devam etmektedir.¹³

Aristo’yu katharsis kavramını kullanmaya iten “*Bizi üzüyor ve yıpratıyorsa, neden insanlar trajedi izlemekten bu kadar zevk alır?*” sorusudur.¹⁴ Tragedyanın asıl amacı, gerçek hayatın yansımaları üzerinden korku ve acıma hissi yaratmaktır.¹⁵ Çeşitli sebeplerle ifade edemediğimiz bütün duyguların dışavurumunu sağlayan tragediyalar¹⁶, seyircinin izlediği ya da okuduğu eserden

7 <https://www.milliyet.com.tr/molatik/hayat/katarsis-nedir-88087> (Çevrimiçi: 27.06.2022). Ayrıca bk. Hülya Can, “Aristoteles’te Katharsis Kavramı”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2006), 63-70; M. Akif Duman, “Katharsis Kavramının Modern ve Klasik Anlamda Mukayesesi, İç Çelişkileri ve Kathartik Genişletme”, *Türk Dili*, 817 (2020), 70-91; Şaban Çobanoğlu, “Trajediden Modern Anlatıya, Musikiden Ruha Üflenen Kadim bir Nefes: Katarsis”, *Karabatak*, (2018), 56-61.

8 A. H. R. Fairchild, “Aristotele’s Doctrine of Katharsis and The Positive or Constructive Activity”, *The Classical Journal*, 1 (1916), 44-56.

9 Georg Lukács, Batı Marksizminin ünlü isimlerinden Macar Marksist filozof ve edebiyat bilimcisidir. Marksizmi Hegelci anlamda yeniden değerlendirmiş ve geliştirmiştir Bk. Lukacs, https://tr.wikipedia.org/wiki/Georg_Lukacs (Çevrimiçi: 15.06.2022).

10 Georg Lukacs’ta Katharsis Kavramı: Anlık Bir Uyanış | ViraVerita, (<https://viraverita.org/yazilar/georg-lukacs-katarsis-kavrami-anlik-bir-uyanis>), (Çevrimiçi: 04.09.2021).

11 Georg Lukacs, *Estetik*, çev. Ahmet Cemal, (İstanbul: Payel Yayınları, 1988), III, 11-47.

12 Arınma (Catharsis)- roman eleştirisi, (sites.google.com/site/romanelestiri/arinma-catharsis) (Çevrimiçi: 03.01.2022).

13 Çobanoğlu, “Trajediden Modern Anlatıya, Musikiden Ruha Üflenen Kadim bir Nefes: Katarsis”, 56.

14 Katarsis nedir? Tragedyalar ve Modern Birey, (<https://iyikigormusum.com/katarsis-nedir-tragedyalar-ve-modern-birey/>) (Çevrimiçi: 26.08.2021).

15 Terry Eagleton, *Tatlı Şiddet Trajik Kavramı*, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), 207-239; Katarsis nedir? Tragedyalar ve Modern Birey, (<https://iyikigormusum.com/katarsis-nedir-tragedyalar-ve-modern-birey/>), (Çevrimiçi: 26.08.2021).

16 Katarsis nedir? Tragedyalar ve Modern Birey, (<https://iyikigormusum.com/katarsis-nedir-tragedyalar-ve-modern-birey/>), (Çevrimiçi: 26.08.2021).

daha huzurlu ve hafif kalmasını sağlar. Oyuncuda kendi yansımaları gören izleyici, bir an olsun şahsi tutkularından ve endişelerinden arınarak bulunduğu durumla mutlu olmaya başlar.

Biz aşağıda verilen katharsis tanımının Cibrân ve bir kısım okuyucuları için çok şey ifade ettiğini düşünmekteyiz: “*Katharsis, tragedyanın ve onun sunduğu ‘trajik olan’ın bize verdiği haz ve acıma duygularından hareketle başlar, zihinsel bir üst aşamada son bulur. Arınan, tragedya aracılığıyla kişiliğini yeniden gözden geçiren insan (seyirci/okuyucu), artık önceki kişiliğinde değil, yeni bir değer yaratmış olmanın zihinsel üstünlüğündedir.*”¹⁷

Okur veya seyirci, roman, şiir ve öykü gibi eserlerde ele alınan konu ile ana veya yan karakterle iç içe yaşar, özdeşleşir, bir şekilde kendi yaşantısı ile konu arasında irtibat kurar ve sonuç itibarıyla kendisinde bir değişim fark eder; roman, hikâye, şiir, tiyatro gibi herhangi bir sanat eserindeki karakterin rolünü üstlenerek okur. Olayın gelişimine göre iftihar edeceği gibi mutsuz ve hüznü de olabilir.

Cibrân’ın ister *Kırık Kanatlar*¹⁸ ister *İsyankâr Ruhlar* ister *Vadi'nin Perileri* adlı eseri olsun bu eserler okuduklarında, ifade edilemeyen birtakım duyguların dışavurumuyla, kimi okurlarda bir rahatlama hissi yaratır. Bize göre Cibrân’ın eserlerinin bu denli ilgi görmesinin arkasında yatan nedenlerden birisi de Aristo’nun ve özellikle de Lukacs’ın ifade ettiği katharsis (arınma/boşalma) kavramında yatmaktadır. Bernays’ın (1824-1881)¹⁹ da dediği gibi “*Katharsis modern insanın bastırıldığı duygularının gün yüzüne çıktığı yerdir, bir çeşit terapidir.*”²⁰ İnsan, bir kötü karakterin iç dünyasının açığa vurulmasından da büyük bir haz duyar, rahatlama hisseder. Ya da başka bir sahnede “*İşte bu beni anlatıyor, sanki beni anlatıyor*” diyebilir.

Mesela Cibrân’ın *Gelinin Yatağı* adlı hikâyesinde²¹ bahsi geçen durumu rahatlıkla görebiliyoruz. Lübnan’ın kuzeyinde geçen hikâyede iki genç (Selim ve Leyla) birbirine âşık olur, ama kız başkasıyla evlendirilmek istenir. Düğün gecesi Selim de düğüne katılır. Talihsiz bir tutsak gibi kara zindanın küflü duvarlarına bakan Leyla, düğündeki kızlardan birisi olan Suzan’ı, ruhu bedeninden ayrılmış, karanlığın karaltılarını izleyen, boşlukta yüzen ve sürüsünden ayrılmış bir yaralı kuş gibi çaresiz Selim’e göndererek kendisiyle konuşma isteğini bildirir. Nihayet buluşma bahçede ağaçların altında gerçekleşir. Leyla’nın Necibe adlı kızın Selim’le aralarına girdiğini söylemesine rağmen Selim’in “*Eşinin kollarına dön kadın! Olan oldu. Söken şafak, düşlerin hülyasına son verdi. Kimseler seni görmeden hemen kutlu yuvana dön. Sonra daha önce sevgilisine ihanet etmişti, şimdi de gerdek gecesi kocasına ihanet etti derler.*”²²

17 Can, “Aristoteles’te Katharsist Kavramı”, Özet kısmı.

18 Poetika Nedir Ve Kim Tarafından Yazılmıştır? Poetika Özellikleri Ve Örnekleri, (<https://www.hurriyet.com.tr/egitim/poetika-nedir-ve-kim-tarafından-yazılmıştır-poetika-özellikleri-ve-örnekleri-41841362>), (Çevrimiçi: 26.08.2021).

19 Jakob Bernays Alman filozof ve felsefecidir. Bkz. (<https://www.jewishencyclopedia.com/articles/3119-bernays-jacob>) (Çevrimiçi: 03.07.2022).

20 Katharsis nedir? Tragedyalar ve Modern Birey, (<https://iyikigormusum.com/katharsis-nedir-tragedyalar-ve-modern-birey/>), (Çevrimiçi: 26.08.2021); Bretislav Horyna, “Dionysosçu İlkenin Tarihi ve Teorisi Fr. Nietzsche’nin Klasik Anlatımından Önce Edebiyat ve Felsefede Das Dionysische”, *Felsefe Arkivi - Archives of Philosophy*, 55 (2021), 5-7.

21 Cibrân Halil Cibrân, *Asi Ruhlar*, çev. Muammer Sarıkaya-Eyyüp Tanrıverdi, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001), 37-47.

22 Halil Cibrân, *Asi Ruhlar*, 41.

ifadesine karşılık Leyla'nın “*Hayır, bu can bu tende olduğu sürece o eve dönmeyeceğim. Bir daha girmemek üzere çıktım oradan...*” cevabı ile²³ heyecanlı bir girişle başlayan hikâyenin bu kısmında okuyucu felaket rüzgârlarının eseceğini sezer, tedirgin olmaya başlar, gerilim yükselmeye meyyaldir. Çatışma işte burada başlamaktadır. Bu da kathartik sürecin doğal seyirinin yürüdüğünü göstermektedir. Leyla'nın yalvarışları Selim'in kendisini çok sevmesine rağmen fayda vermez ve gerilimin son noktaya yaklaştığı Selim'in “*Beni bırak kadın, aksi halde yüksek sesimle bağırır, senin düğününe davet edilen herkesi bu bahçeye toplar, yaptıklarını onlara gösteririm. Seni tükürükleriyle boğarlar.*”²⁴ ifadesinden sonra Leyla, kuşağından sivri bir hançer çıkarır ve Selim'in göğsüne saplar. Bu olaydan sonra Leyla, aynı hançeri kendi kalbine de saplar. Hikâyenin doruk noktası burasıdır. Climax²⁵ da denilen bu noktadan sonra iki ana karakter ölür. Yapılan hatalar ve yanlış tercihler, iki hayata da mal olmuştur. Bir anlamda Selim ve Leyla'nın ölmesi adalet hissini yerine gelmesi demektir. Bu hikâyede aslında ölmüş Leyla'nın yerine konuşan Suzan'ın papaza hitaben söyledikleri, hem kötü bir karakterin iç dünyası hem de duyulan haz açısından önemli bir örnektir:

“*Ben burada kalıyorum, anladın mı seni basiretsiz, zındık! Ben sabaha kadar onları bekleyeceğim. Bu salkım söğütlerin altında onlara mezar kazacağım. Eğer bana engel olmaya kalkarsanız, yerin bağırnı parmaklarımla kazarım. Kollarımı bağlarsanız, dişlerimle kazacağım. Misk ve anber kokan bu mekânı hemen terk edin. Domuzlar güzel kokudan anlamaz. Çapulcu hırsızlar ev sahibinden korkar, sabah olmasını istemez. Hemen karanlık ininize, inlerinize gidin. Melekler bu iki aşk şehidinin üzerine nağmeler yaymakta. Sizin toprak tıklaki kulaklarınız ise bu nağmeleri duyamaz.*”²⁶

Arsito'nun da dediği gibi²⁷ hikâyede bir eylemin parçaları öyle düzenlenmelidir ki bunlardan birini çıkartır ya da yerini değiştirirsek, olayın bütünü değişirip altüst etmelidir. Bu durumu bahsi geçen hikâyede de görüyoruz. Diğer taraftan bu hikâyeyi duymak bile tüyleri ürpertir ve insanda acıma duyguları yaratır.²⁸

Okuyucu, kathartik süreç içinde eserde yazılı olanlara karşı sanki kendi başına gelmiş gibi bir tavır alır; üzülr, korkar, acır ve önceki duygularından daha doğrusu baskı altına almış olduğu duygularından arınır.²⁹ Nitekim Lessing (1729-1781)³⁰, katharsis halkın arınma yollarından birisidir diyor.³¹

23 Halil Cibrân, *Asi Ruhlar*, 42.

24 Halil Cibrân, *Asi Ruhlar*, 42.

25 Climax, bir eserin ana kahramanı tarafından yaşanan, olayların olumlu ya da olumsuz yönde seyirinin değiştiği, gerilimin zirve yaptığı, çoğu zaman kahramanın kaderindeki en önemli dönüm noktasının yaşandığı andır. Bk. <https://partymag.org/blog/climax> (Çevrimiçi: 31.08. 2022).

26 Halil Cibrân, *Asi Ruhlar*, 46.

27 Aristoteles, *Poetika*, çev. Samih Rıfat, (İstanbul: Can Yayınları, 2011), 36.

28 Aristoteles, *Poetika*, 47.

29 Katharsis nedir? Tragedyalar ve Modern Birey, (<https://iyikigormusum.com/katharsis-nedir-tragedyalar-ve-modern-birey/>), (Çevrimiçi: 20.11.2021).

30 Gotthold Ephraim Lessing, Alman yazar, filozof, gazeteci ve Alman edebiyatının ilk önemli eleştirmenidir. Aydınlanma Çağı'nın önde gelen temsilcilerindendir. Bkz. Gotthold Ephraim Lessing - Vikipedi (wikipedia.org), (Çevrimiçi: 03.07.2022).

31 Katharsis nedir? Tragedyalar ve Modern Birey, (<https://iyikigormusum.com/katharsis-nedir-tragedyalar-ve-modern-birey/>), (Çevrimiçi: 20.11.2021); Sotera Fornaro, “Catharsis, From Lessings Moral Purification to Goethe's Purity of Form”, *SKENE Journal of Theatre and Drama Studies*, 2 (2016), 151-173.

Cibrân'ın özellikle kadın, Hristiyan din adamları, siyasi ve mali feodalizm, özgürlük, zenginlik ve kölelik gibi konularla ilgili düşünceleri ve ağır eleştirileri, burada da ifade edildiği gibi kimi okurlarda katharsis bakımından duygusal bir rahatlama ve boşalmaya neden olabiliyor. 1960'lı yıllarda doğanlar, insanların 1980'li yıllarda şarkılı-türkülü filmlerden, bir anlamda arabesk³² filmlerden ağlayarak çıktıklarını iyi bilirler. Arabesk film şöyle tarif edilmiştir: “*Arabesk film kavramı, gerçekte, Yeşilçam'da geçmişten bugüne varlığını halen sürdüren ağlamaklı filmleri, vurdulu-kırdılı filmleri ve şarkılı-türkülü filmleri kapsar...*”³³ Doğal olarak bu ağlama eylemi aslında ağlayarak rahatlamaktır, açılmaktır; kathartik'in bir anlamda giriş, gelişme ve sonucudur. Aştan dolayı çekile gelen ıstıraplar ve benzeri sorunlar arabeski oluşturan esaslardandır. Bir müziği dinleyerek dertlenmek, dertleşmek ve bunun sonucunda ağlamak; pek çok sorunla boğuşan birisinin bu sorunlarını untabilmesi için arkadaşlarıyla bir araya gelip içini dökmesi ve benzeri faaliyetler insana katkarti'yi yaşatan süreçlerdir. Bu minvalde bir düşmana karşı zafer elde etmiş ordunun katharsisi, yenilen ordunun ise katharsisin sancısını yaşadığı söylenir.

Cibrân'ın *Kırık Kanatlar* adlı romanında Bişerrî kasabasında iken çocukluğunda sevmiş olduğu Halâ Dâhîr adlı kızı bize hatırlatan Selma'da kendisinin yansımaları gören okur, roman acı bir sonla bittiği için tabii olarak bir anlık da olsa sahip olduğu durumla mutlu olmaya çalışır. Bu romanda zengin ve yaşlı Fâris Kerâme'nin kızı Selma 20 yaşlarındadır. Selma'nın sevdiği genç de Fâris Kerâme'nin arkadaşının oğludur. Cibrân “*İkinci gün Selma, beyaz gelinliğinden yapılmış kefeniyle, tabutun içine yatırılmıştı; bebeğin kefeni ipek kundağıydı, tabutu annesinin kolları; mezarı ise onun sessiz göğsü. Her iki cesedi de aynı tabuta gömmüşlerdi...*”³⁴ derken eserin tümü göz önüne alındığında Duman'ın “*...arınma bir tragedya esnasında üç şekilde gerçekleşebilir. İlki doğrudan ıstırap ve dehşet duygularının hissedilmesi, ikincisi duygusal kavramların netleştirilmesi, üçüncüsü ise duygunun kendi başına arınma için harekete geçmesidir.*” ifadesinin gerçekleştiğini görebiliyoruz.³⁵

Kırık Kanatlar romanında kısaca olaylar şöyle gelişir: Cibrân bir arkadaşının ziyaretine gider. Bu arada orada bulunan arkadaşının uzun bir zamandan beri görmediği babası Fâris Kerâme ile de tanışır. Fâris Kerâme oldukça zengindir. Baba, Cibrân'la tanışmaktan çok memnun kalır ve onu evine davet eder. Eve giden Cibrân burada Selma'yı görür ve ilk bakışta birbirlerinden etkilenirler. Bu karşılaşmadan sonra Cibrân, Selma'yı sık sık ziyaret eder, onu ayrıntılı olarak tanımaya çalışır. Fakat bir gün piskoposun hizmetçisinin gelip de Fâris Kerâme'ye piskoposun acil bir konuda kendisiyle görüşmek istediğini söylemesiyle durum değişir. Görüşmeden sonra

32 Banu Mustan Dönmez, “Katharsis Fenomeninin Arabesk Özelindeki Görünümü”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 2 (2011), 228-250

33 Serdar Kaya, “1970-2000 Yılları Arası Türk Sinemasında Arabesk Kültür Üzerinde Bir İnceleme”, (Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 5.

34 Cibrân Halil Cibrân, *Kırık Kanatlar*, çev. Ersan Devrim, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999), 69.

35 Katharsis Nedir? Tragedyalar ve Modern Birey, (<https://iyikigormusum.com/katharsis-nedir-tragedyalar-ve-modern-birey/>), (Çevrimiçi: 03.07.2022). Ayrıca bk. M. Akif Duman, “Katharsis Kavramının Modern ve Klasik Anlamda Mukayesesi, İç Çelişkileri ve Kathartik Genişletme”, 70-91;

Fâris Kerâme, kızına piskoposun kendisini kardeşinin oğlu Mansur'a istediğini ve teklife evet demekten başka çarelerinin olmadığını söyler. Selma, Fâris Kerâme'nin tek çocuğudur. Piskoposun Selma'yı yeğenine istemesi, Selma'nın güzelliği ve asaletinden dolayı değil Fâris Kerâme'nin parasıyla elde edeceği sosyal konum sebebiyledir. Oysa Cibrân, Selma'dan çok hoşlanmış ve onu sevmiştir: “*Selma'nın yüzünün güzelliği klâsik değildi [olağanüstüydü]; o, bir ressamın fırçası veya bir heykeltıraşın keski ile ölçülmesi, şekillendirilmesi veya kopyalanması mümkün olmayan bir vahiy düşü gibi.*”³⁶ diyerek Selma'ya büyük bir aşk besleyen Cibrân'ın aşkı elinden alınmak üzeredir. Bu noktada okuyucuda ıstırap ve dehşet duyguları başlar. Fakat Cibrân'a göre³⁷ Lübnan'da piskoposa karşı gelen bir Hıristiyan, asla hoş karşılanmaz. Dini liderine karşı gelen bir kimse artık namını yürütemez. Piskopos Bulos, kendisini gecenin karanlığı içinde saklayan bir hırsızken, yeğeni Mansur ise gündüzün ışığında yürüyen bir dolandırıcıdır Cibrân'ın gözünde.³⁸ Okuyucu ister istemez romanın devamında Selma'nın mutsuzluğuna ve Mansur'un haksız yere elde ettiği lüks yaşantısına, tatminsiz ve gözünün doymazlığına, miras kendisine kalsın diye Selma'nın babasının ölümü için dua edişine ve en önemlisi gayri meşru yaşantısına tanık oldukça, kendisinde duygusal kavramlar yavaş yavaş netleşmeye başlar.

Selma, bu zoraki evlilikte doğal olarak mutluluğu yakalayamamıştır. Çünkü bu evlilik Selma'nın seçimi değildir. Dolayısıyla o bir kurbandır. Evliliğin ilk beş yılında Selma'nın çocuğu olmamıştır. Cibrân'a göre³⁹ çocuk vermeyen bir kadına her yerde hor gözle bakılır, çünkü erkeklerin çoğu kendilerini halefleri vasıtasıyla devam ettirmek isterler. Okuyucunun duyguları bu ve benzeri ifadeler dolayısıyla harekete geçmeye başlar. “*Varlıklı bir erkek, çocuksuz karısını düşman olarak görür; ondan iğrenir ve onun ölümünü arzular. Mansur Galip Bey de böyle bir adamdı; maddesel olarak yeryüzü gibi, çelik kadar sert, mezar kadar da açgözlü idi. Onun adını ve namını taşıyacak bir çocuğun olmaması, tüm güzelliği ve tatlılığına rağmen onun Selma'dan nefret etmesine sebep olmuştu.*” ifadeleri⁴⁰ okuyucudaki duygusal zeminin bir başka noktaya taşınmasını sağlar.

Cibrân hakkında “*O, ahlak bozmak için yazan bir hayalci. İnsanlığın düşmanı. Sapık, azılı bir anarşist.*” gibi suçlamalarda bulunulmuştur⁴¹ o da bütün bunlara, “*Onlar doğru söylüyor. Ben son derece radikalim. Yapıcılığı istememe karşın, daha çok yıkıcılığa eğilimliyim. Eğer insanların geleneklerini ve inançlarını ortadan kaldırmaya gücüm olsaydı, bir dakika bile düşünmezdim*” diyerek yanıt vermiştir.⁴² Burada da görüldüğü gibi Cibrân kendisini her şeye başkaldıran, yıkıcılığa eğilimli, gelenek ve görenekleri ortadan kaldırmaya hazır biri olarak tanıttıyor. Dolayısıyla okur kitlesi arasında yaşadığı şartlar, çevre ve baskı dolayısıyla

36 Halil Cibrân, *Kırık Kanatlar*, 20.

37 Halil Cibrân, *Kırık Kanatlar*, 32.

38 Halil Cibrân, *Kırık Kanatlar*, 46.

39 Halil Cibrân, *Kırık Kanatlar*, 65.

40 Halil Cibrân, *Kırık Kanatlar*, 66.

41 Cibrân Halil Cibran, *el-Avâsıf*, (Beyrut: Nevfel, 1986), 101.

42 Halil Cibrân, *el-Avâsıf*, 101.

düşündüklerini dile getiremeyen ve haykıramayan insanların onun eserlerinden etkilenmesi pek tabiidir. Gerçekten insan zaman zaman bir şeyler söylemek ister ama söyleyemez, bir şeyler haykırmak ister ama haykıramaz ya da başkaldırmak ister ama bunu yapamaz. Böyle bir durumda insanın arınmaya, boşalmaya son derece ihtiyacı olur. Bunun pek çok yolu vardır ve bir yolu da insanın ruh halini yansıtan kitaplar okumasıdır. Kaldı ki ifade edildiği gibi Cibrân'ın eserleri okunduğunda katharsis duygusunun labirentlerinden süzülüp içeri girmemek mümkün değildir.

Cibrân, yakın arkadaşı Mary Haskell'e "*Babam benimle savaştı ve beni savaşımaya, yani isyan etmeye teşvik etti, benim hayat çizgimi o çizdi.*" ifadesini kullanmıştır.⁴³ Cezayir doğumlu Albert Camus'un (1913-1960) *Başkaldıran İnsan* (1951) diye bir kitabı bulunmaktadır.⁴⁴ Descartes'in (1596-1650) "*Düşünüyorum o halde varım*" sözünü Albert Camus, mezkûr kitapta "*Başkaldırıyorum o halde varım*" diye değiştirmiştir.⁴⁵ Cibrân'ın hayatı da hep başkaldırma ile geçti dersek abartılı bir söz etmiş olmayız. Hem düşünmüştür hem başkaldırmıştır ya da hem başkaldırmıştır hem düşünmüştür. Okuyucu kitlesinin bu kadar yoğun olmasında Cibrân'ın bu başkaldırcılığının önemli bir etkisi olmalıdır.

Cibrân'ın *Nankör Halil* adlı hikâyesinde⁴⁶ Şeyh Abbas, köylüler arasında kral gibi yaşayan, köylülerin kulübeleri arasında sarayı andıran bir evde ikamet eden, toprağı süren köylülere ancak açıklarını giderecek kadar ürün veren son derece gaddar bir insan olarak karakterize edilir. Aslında bir metni okurken içimizden "keşke" kelimesinin geçtiği yer son derece önemlidir. "Keşke"nin cevabını teşkil eden yer bizi katharsisle karşı karşıya bırakıyor tıpkı bu hikâyede olduğu gibi. Bu hikâyede de keşkenin cevabı ile nihayetinde Şeyh Abbas'ın hastalanmasıyla yüz yüze geliyoruz. Artık bağırıp çağırса da daha önce köle gibi kullandığı insanlar Şeyh Abbas'ın tarafına bile bakmazlar.

*"Hasat mevsimi gelince çiftçiler tarlalarına gidip ürünlerini harmanlara yıtdılar. Ürünlerini gasp etmek, ambarlarına, mahzenlerine doldurmak için orada değildi Şeyh Abbas. Her bir çiftçi ekip diktiği tarlanın ürününü alıyordu. Kulübeler buğday, arpa, şarap ve yağ ile doluyordu."*⁴⁷

Bu hikâyede acıma duygusu ile başlayan katharsis, hikâyenin gelişmesiyle ve Şeyh Abbâs'ın düştüğü durumla zihinsel üst bir aşamaya taşınır. Bu tür metinlerde Aristo'nun "*Adalet hissini yerine gelmesidir*" diye tarif ettiği katharsis kendini hemen hissettirir. Hikâyelerde önce ve sonra ilişkisi elbette ki önemlidir. Okuyucu hikâyenin öncesinde düşünce bakımından değişime meyyaldır. Yani hikâyenin öncesi ve sonrası dikkate alındığında bir değişimin yaşanmaması mümkün değildir.⁴⁸ Hakikati öğrendikten sonra insanın bakışı değişebilir; yükseliş de olabilir, düşüş de.

43 Yazıcı, "Mizacı ve Düşünceleri Arasında Çırpınan Bir Şahsiyet: Cibrân Halil Cibrân", 142.

44 Eser, Can Yayınları tarafından yayımlanmıştır.

45 Düşünmek ile Başkaldırmak Arasında, (<https://www.mahfiegilmez.com/2016/03/dusunmek-ile-baskaldrmak-arasnda.html>), (Çevrimiçi: 24.08.2021).

46 Halil Cibrân, *Asi Ruhlar*, 49-96.

47 Halil Cibrân, *Asi Ruhlar*, 96.

48 George Lukacs'ta Katharsis Kavramı: Anlık Bir Uyanış I Vira Verita, (<https://viraverita.org/yazilar/georg-lukacsta-katharsis-kavrami-anlik-bir-uyanis>), (Çevrimiçi: 04.09.2021).

“Ben Hristiyan’ım. Bununla da gurur duyuyorum.” diyen Cibrân⁴⁹ aynı zamanda Johann Heinrich Lambert’in (1728-1777) *The Classical Dictionary* adlı eserini okuduktan sonra da “Ben artık putperestim” demektedir.⁵⁰ Bir taraftan, putperestlik inançlarıyla İncil’in öğretileri arasında bir taraftan da teoloji ile geleneksel Hıristiyanlık inançları arasında bocalamıştır. Bu bocalama sonunda Nietzsche, Ernest Renan, William Blake ve Darwin ayrıca New York’ta bulunduğu Protestan çevre dolayısıyla kiliseden uzaklaşmıştır.⁵¹ Artık kiliseden ve kilisenin öğretilerinden uzak Bâtinîlerin yörüngesine girmiştir.⁵² Görüldüğü gibi, hep fırtınalı, patlamaya hazır bir volkan gibi bir şahsiyetle karşı karşıyayız. Cibrân düşünüp de yapamadıklarını eserlerine yansıtarak bir anlamda yapmak istediklerini fakat yapamadıklarını başka bir yolla dışa vurarak kendisini de rahatlatmıştır yani kendi eserlerinin bir okuyucusu olarak da kathartik süreci yaşamıştır. Nitekim okur için de Cibrân’ın düşünceleri kathartik bir kanal olarak değerlendirilebilir. Duygu ve düşüncelerimizi tam olarak yaşamadığımız bir realitedir. Özellikle yukarıda bahsedilen eserlerde bazı okurların açılmasını sağlayan bazı kanallar vardır ki bunlardan birisi de ağlamaktır, ağlayarak rahatlamaktır veya kendi düşüncelerini Cibrân’ın düşünceleriyle örtüştüğünü görmektir.

Cibrân’ın eserlerinin bu denli yoğun okunmasının arkasında bize göre yatan nedenlerden birisi olarak gördüğümüz katharsist bakış açısı, yaşam tarzımıza baktığımızda zaman zaman okuduğumuz eserler karşısında aldığımız tavırda sık sık ortaya çıkmaktadır. “Sükût ikrardandır” diye hikmetli bir söz vardır. Yani sessiz kalmak aslında kabul anlamına gelmektedir. Oysa Cibrân Halil Cibrân bu sözü dahi reddetmektedir. Ona göre sükût ikrar değil şudur: “Derler ki susmak, kabul etmektir. Ben de diyorum ki; susmak reddetmektir, daha doğrusu isyan etmektir, en doğrusu tahkir etmektir.” Diğer taraftan, “Senden güçlü olanın senden koparabileceği özgürlük, zaten özgürlük değildir.” “Hürriyet yolunda mücadele etmek köleliğin bir türüdür ama iyi bir türdür. “İnsanların hayat bina eder, ölüm ise yıkar dediklerini duymadım ama içimden yollarını şaşırıldılar çünkü hayat yıkıyor, ölüm ise bina ediyor, diye fısıldayan bir ses duydum.” “Doğu’da bidat ve gelenek çoktur. Bu da Doğu’nun harap oluşunun ve çöküşünün sebebiidir.” şeklindeki ifadeleri de bir anlamda katharsisi tetikleyen ifadelerdir.⁵³

Kimileri kendi düşünce dünyasına hitap eden, dile getiremediği duygu ve düşünceleri rahatlıkla görebildiği kitaplar okuyarak düşünce dünyasının bir üst noktasına ulaşır. Bu minvalde kimi okurlar, Cibrân Halil Cibrân’ın eserlerini okuyarak arınma, boşalma ve bir üst düşünceye yükselme gibi bir duyguya kapılırlar; Cibrân’ın eserlerini okuyarak yeni bir dünya

49 Abdülkerim el-Eşter, en-Nesru’l-Mehceri (Kahire: Matbaa’tü Lecneti’t-Te’lif ve’t-Terceme ve’n-Neşr, 1961), II, 161.

50 Hüseyin Yazıcı, “Mizacı ve Düşünceleri Arasında Çırpınan Bir Şahsiyet: Cibrân Halil Cibrân”, *Şarkiyat Mecmuası*, 13/2 (2008), 153.

51 Cibrân Halil Cibrân ile Blake benzerliği hakkında bilgi için bkz.: Radwa Ashour, *Gibran and Blake*, (Cairo: el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-Âmme li’l-Kitâb, 1978).

52 Yazıcı, “Mizacı ve Düşünceleri Arasında Çırpınan Bir Şahsiyet: Cibrân Halil Cibrân”, 135-157.

53 Bu ifadeler Cibrân Halil Cibrân’ın *İklib es-Safha Yâ Fetâ* (Beyrut ts.) adlı eserinin 200-253 sayfaları arasındaki sözlerden alınmıştır.

ile tanışır, bir anlamda geçici de olsa kişiliklerini yeniler ve iradelerini özgürleştirirler. En önemlisi de kimi okurlar Cibrân'ın eserlerini okurken yalnız olmadıklarını hissederler. Onun *Verde el-Hânî, Mezarların Çılgılığı, Gelinin Yatağı, Nankör Halil* adlı hikâyeleri⁵⁴ okunduğunda normal hayatta belki de dile getirilemeyenler, okunarak zihinsel bir üst aşamaya ulaştırılır ve ruhani olarak da bir başkalaşma yaşanır. Mesela *Asi Ruhlar* adlı eserindeki *Verde el-Hânî* adlı hikâyesindeki şu ifadelerle bir göz atalım:⁵⁵

“Dün ben iştah açıcı bir sofraya idim. ...Oysa bedenlerimiz değersiz iki hizmetçi gibi birbirinden uzaktı. Gerçeği gördüğümde hizmetçiliği reddettim. Beni çağırdıkları şeye boyun eğmeye çok çabaladım ancak yapamadım. Çünkü ruhum bütün bir ömrü, karanlık nesillerin diktiği ve kanunun teşvik ettiği korkunç bir putun önünde eğilerek geçirmeyi reddetti. Bütün bağlarımı kopardım. Daha zincirlerimi atar atmaz içimdeki sevginin seslendiğini, bedenimin yürümeye hazır olduğunu gördüm. Mücevherleri, elbiseleri, hizmetçileri ve binek atlarını arımda bırakarak, tıpkı bir esirin zindandan çıkışı gibi Reşit Bey'in evinden ayrıldım. Eşyası olmayan ama sevgiyle dopdolu sevgilimin evine geldim...”

Bu konuyu değerlendirmeden önce hikâyenin özetini kısaca vermek faydalı olacaktır: 40 yaşlarında ve zengin bir ailenin çocuğu olan Reşit Numan, henüz gençlik uykusundan uyanmamış, kalbindeki sevgi meşalesi henüz tutuşmamış, göğsündeki sevgi ve duygu tohumları filizlenmemiş, aşkın ve mutluluğun sadece güzel bir elbiseden, lüks bir arabadan, kıymetli mobilyalardan ibaret olduğunu zanneden 18 yaşında ve birçok şeyden habersiz Verde el-Hânî ile evlendirilir. Ancak Verde el-Hânî, gafletten uyanıp da kendisine geldiğinde göğsündeki kutsal ateşin göğsünü dağladığını, ruhî açlığının kendisine artık eziyet ettiğini; kadının mutluluğunun ne erkeğin onur ve otoritesi ne de cömertlik ve yumuşaklığı olduğunu fark eder. Reşit Numan'ın iyilik ve samimiyetine rağmen Verde el-Hânî onun duygularına karşılık veremez ve nihayet evi terk eder. Aşksız, dayatma ve zoraki evlilikleri mal varlığının bolluğu da kurtaramaz. Gönül huzurunun olmadığı bir evlilikte insan yalnızdır, matemlidir, hiçbir duyguya cevap veremez.

Okuyucunun sonucunu baştan merak ettiği bu hikâyeyi okuduğumuzda duygusal gelgitler yaşayabiliyoruz. Nitekim katharsis'in, trajediyi algılayan seyircinin/okuyucunun zihninde duygusal gelgitlere yol açtığı bilinmektedir.⁵⁶ Nasıl ki seyirci/okuyucu oyunun kahramanı ile birlikte acı çekiyorsa burada da okuyucu Verde el-Hânî'nin acılarına ortak olur. Zaten okurda kathartığe hazırlık, hikâyenin başından başlar. Hem yaş bakımından hem de duygusal açıdan uygun olmayan bir evliliğin okuyucuda yarattığı gerilim, kaygı, heyecan ister istemez kathartik etkiyi daha üst noktaya ulaştırır. Okuyucunun, hikâyenin başında sahip olduğu duygu ile hikâyenin sonunda sahip olduğu duygu arasında önemli farklar vardır.

Cibrân'ın özellikle bahsi geçen eserlerinde Tarık Tufan'ın *Beni Onlara Verme*'de yaptığı gibi⁵⁷ okurda katharsis duygusu uyandırmayacak şekilde dengeli bir üslup kullanmadığı

54 Halil Cibrân, *Asi Ruhlar*, 7-25, 25-37, 37-49, 49-96.

55 Halil Cibrân, *Asi Ruhlar*, 19.

56 Duman, “Katharsis Kavramının Modern ve Klasik Anlamda Mukayesesi, İç Çelişkileri ve Kathartik Genişletme”, 79.

57 Yıkık krallığımız, (<https://www.yenisafak.com/hayat/yikik-kralligimiz-2656335>), (Çevrimiçi: 26.08.2021).

görülüyor. Okur Cibrân'ı okuduğunda aşağıda da görüleceği gibi sorumluluk duygusu alabileceği metinlerle pek karşı karşıya gelemez:

“Canlarınız rahiplerin elinde, bedenleriniz hâkimin pençeleri arasında ve kalpleriniz, ümitsizlik ve üzüntülerin karanlığındadır. Hayatta gösterip de bu bizimdir diyebileceğiniz neyiniz var? Ey güçsüz zavallular, kendilerinden korktuğunuz ve en mahrem sırlarınızı kendilerine açtığınız rahipler kimlerdir, biliyor musunuz? Dinleyin de hissettiğiniz fakat açılmaktan korktuğunuz duyguları size açıklayayım: Rahip, Hıristiyanlarca kendisine kutsal kitap verilen, fakat bu kitabı insanların mallarını almak için tuzak olarak kullanan bir haindir. Rahip, insanlar tarafından kendisine güzel bir haç takılan, ancak bu haçı keskin bir kılıç gibi kınından çıkararak, insanların başları üzerinde sallayan bir ikiyüzlüdür. Rahip, zavallular tarafından kendisine uzatılan boyunlara yular takan, bununla da yetinmeyip ağızlarına gem vuran, demir bir pençe ile yakalayıp sıkın, kül gibi dağılmadıkça, kil gibi ufalanmadıkça da bırakmayan bir zalimdir...”⁵⁸

Cibrân bu ifadelerinin devamında din adamlarına çok ağır bir dille eleştiriler getirmektedir.⁵⁹ Bunlar herkesin kolay dile getirebileceği eleştiriler değildir. Belki Tarık Tufan için kullanılan şu ifade Cibrân ve bazı okurları için aktarmak istediğimize yardım edecektir.⁶⁰

“Anlatılmasa sessizlikte yitip gidecek insanlar onlar. Bir ah'ları da var elbette, onlara ah ettirenleri de... Yoksa kitabın adı niçin “Beni Onlara Verme” olsun ki zaten...”

Cibrân'ın *Deli Yuhanna* adlı hikâyesinde⁶¹ de katharsis kanalının aşama aşama geliştiğini görüyoruz. Bu hikâyede çoban Yuhanna, din adamlarının söyledikleri ile yaptıkları birbirini tutmadığı için babasından da gizli tahta bir sandığın içine sakladığı İncil'i alır ve okur. Diğer taraftan rahipler de kendilerinden olmayanların İsa'nın öğretilerinin sırlarını öğrenmesini istemez. Yuhanna'ya göre:

“...kürsüden ve kutsama masasından konuşulanların söyledikleri İncil'de okudukları olmadığı gibi inananların yaşantuları da Nasıralı İsa'nın kitabında geçen güzel yaşam değildi.”⁶²

Yuhanna'nın bir kayanın karşısında çömelip vadinin güzelliklerine ve hayallere dalar, vakit öğlen olur. Yuhanna kendisine gelince danaların etrafında olmadığını görür. Uzun bir süre danalarını arayan Yuhanna, yolda bir keşişle karşılaşır. Danaların yerini bilen keşiş, Yuhanna'ya kendisini danaların bulunduğu yere götüreceğini söyler. Manastıra geldiğinde Yuhanna danaların ahırda bağlı olduğunu görür. Yuhanna haklı olarak hayvanlarını götürmek için davranınca keşiş onu gocuğundan tutar ve *“Suçlu çoban burada; yakaladım.”* diye bağırır.⁶³ Danalarını alabilmesi için manastıra olan görevini yerine getirmesi istenir. Yuhanna bir şeyi olmadığını söyleyince başrahip *“Manastır seni affetmeyecek, salak adam, zarar görmesine neden olduğun bir buğday tanesi için bile. Varsıl veya yoksul olman fark etmez... Eğer danalarını buradan alıp götürmek istiyorsan tükettikleri tahıl miktarına karşılık 3 dirhem vermelisin.”*

58 Halil Cibrân, *Asi Ruhlar*, 81-82.

59 Sultan Şimşek, *Amerika'daki Arap Göç Edebiyatında Din Anlayışı*, (İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2012), 191-250.

60 Yıkık krallığımız, (<https://www.yenisafak.com/hayat/yikik-kralligimiz-2656335>), (Çevrimiçi: 26.08.2021).

61 Cibran Halil Cibran, *Vadinin Perileri*, çev. Barkın Karşlı, (İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1998), 59-90.

62 Halil Cibran, *Vadinin Perileri*, 63.

63 Halil Cibran, *Vadinin Perileri*, 68.

der.⁶⁴ Hiçbir şeyinin olmadığını söyleyen Yuhanna'ya tarlanın bir kısmını satarak borcunu ödemesi istenir. Yuhanna'nın "Fakirler altın ve gümüşle dolu manastır kasasını doldurmak için mi ekmeklerini ve geçimlerini sağladıkları tarlalarını satsınlar? Büyük Elisha'nın açlarını, günahlarını, omların daha da yoksullaşıp açlıktan ölmeleri pahasına bağışlaması hak mıdır?" şeklindeki sözü⁶⁵ karşısında başrahibin "Hak edene daha da verilecek ve o bolluk içinde yüzecektir, hak etmeyenden ise elindeki de alınacaktır." şeklindeki cevabı hikâyenin tümü göz önüne alındığında okuyucuyu kathartik bir çatışmaya doğru sürükler. Rahibin bu sözü karşısında adeta bir savaştının kendisini korumak için kılıcını çekmesi gibi İncil'ini çıkarır ve haykırır:⁶⁶ "İşte bu yüzden bu kitabı, öğretilerini gülünesi bir duruma sokuyorsunuz ey ikiyezlülüler. Yaşamdaki en kutsal şeyi kullanarak onun içine şeytanlarınızı yayıyorsunuz..." Başrahip bu konuşmaya tahammül edemez ve Yuhanna'nın yani bu günahkârın yakalanıp İncil'in kendisinden alınıp hücreye kapatılmasını emreder. Keşişler avına doğru atlayan bir aslan gibi Yuhanna'nın başına üşüşür, kollarını bağlayıp onu daracık bir odaya götürür ve kapıyı kilitlemeden önce bedenini yumruklar ve tekmelerle hırpalarlar. Nihayetinde Yuhanna'nın anne ve babası gelip başrahibe annenin boynunda takılı olan gümüş gerdanlığı verdikten sonra Yuhanna serbest kalır. Aile yaşadıkları kulübeye döner. Daha sonra bir tören sırasında Yuhanna kendini dinletecek uzun bir konuşma yapar ve Hz. İsa'ya seslenir, şikâyet eder ve yeniden dünyaya gelmesini ister. Bunun üzerine Yuhanna polise teslim edilir ve ertesi gün babası oğlunun deli olduğuna tanıklık eder. Dolayısıyla Yuhanna yine serbest kalır.

Bu hikâyede kathartik süreç, hayvanlarını götürmek için davranınca keşişin Yuhanna'yı gocuğundan tutarak "Suçlu çoban burada; yakaladım." diye bağırmasıyla başlar. Yuhanna keşişle birlikte hayvanlarını almak için manastırın ahırına kadar gelmiştir. Okuyucu keşişin Yuhanna'yı hayvanların bulunduğu yere götürmek isteyince bir yanılgıya düşer. Keşişin "Suçlu çoban burada; yakaladım." bağırmasıyla tedirginlik süreci devreye girmiş olur. Yuhanna'nın tedirginliği anne-babasının gelip de annenin gümüş gerdanlığını başrahibe vermesine kadar sürer. Ardından gerilim az da olsa yatıştır. Fakat Yuhanna'nın kendisini savunmak için yapmış olduğu konuşmalar, başrahibin konuşmaları ayrıca Yuhanna'nın hücreye atılması kathartik etkiyi de beraberinde getirir. Bu arada hayal kırıklığı, endişe ve ileri düzeyde huzursuzluğa da tanık oluruz. M. Akif Duman'ın "Katharsisin amacına ulaşması için seyirci yahut okuyucu duygusal geçişlerde bir sıra takip etmelidir. Mesela "şaşırmak, irkilmek, hayret etmek, duygulanmak, birlikte ağlamak, birlikte gülmek, yabancılaşmak" şeklindeki ifadesi⁶⁷nde yer alan silsile *Deli Yuhanna*'da da kendisini göstermektedir. Yuhanna, serbest kaldıktan sonra yeni bir kilisenin inşasının tamamlanması dolayısıyla yapılan törende, töreni izlemekte olduğu yerde gözlerini yukarı kaldırıp gökyüzüne bir eli işareti yaparak "Bak, ey İsa, Nasıralı adam..." diye bağırır⁶⁸

64 Halil Cibran, *Vadinin Perileri*, 70.

65 Halil Cibran, *Vadinin Perileri*, 71.

66 Halil Cibran, *Vadinin Perileri*, 72.

67 Duman, "Katharsis Kavramının Modern ve Klasik Anlamda Mukayesesi, İç Çelişkileri ve Kathartik Genişletme", 74.

68 Halil Cibran, *Vadinin Perileri*, 82.

ve herkesin dikkatini kendi üzerine çeker. Burada adeta papazlara ve başrahiplere karşı içini boşaltır ve “*Gel o zaman, ey İsa. İkinci kez gel.*” sözünün de içinde bulunduğu uzun bir konuşma yapar ve biz olayların gelişmesinden aslında Yuhanna’nın deli damgası yemesine rağmen zafer kazandığını görürüz. İnsanlardan ve kavgalardan uzak tepelerin ve çiçeklerle otlardan oluşan giysilerini giymiş çayırılıkların arasına kaçan Yuhanna “*Siz çoksunuz oysa ben tekim. Bana dilediğinizi söyleyin ve yapın. Dişi koyun gecenin karanlığında kurtların avı olabilir ama kanı vadinin taşlarından tan ağarıp da güneş yükselene değin duracaktır.*” diyerek hikâyeyi tamamlar.⁶⁹ Evet, Yuhanna idareci, bazı papaz ve zenginlerden oluşan birlikteliğin ikiyüzlülüğünü, samimiyetsizliğini ve özellikle bazı din adamlarının kibir abidesi olduklarını ortaya koyarak duygusal bakımdan korku, acıma ve arınma duygularını okuyucuya bir arada yaşatmış olur.

Şu da iyi bilinmelidir ki çatışma olmadan katharsis olmaz. Katharsis doğrudan duygu ile (ıstırap ve dehşet) veya seyircinin duygusal ayrışım sonucu özgürleşmesi ile yahut duygunun kendi başına bir arınma için harekete geçmesi ile ilgilidir.⁷⁰

Lessing’e göre seyirci kahramanla birlikte acı çeker, onun hissettiklerini hisseder; hissettiği acı, ıstırap raddesine varır ki böylece kendi arzularından arınmış olur.⁷¹ Ancak her hâlükârda maksadın “ruhi terbiye” olduğu unutulmamalıdır.⁷²

Cibrân’ın eserlerini okuyanlar ister istemez ifade edildiği gibi kathartik çatışmanın içine sürüklenir. Tabi ki burada okurun sahip olduğu ruh hali, hayat felsefesi ve içinde bulunduğu şartlar da önem arz etmektedir. İç dünyasındaki çatışmaların ve devamlı baskı altına alınmış duyguların normale dönebilmesi için bazı çözümler önerilmektedir. Kastedilen çözümlerden biri de bu baskı altına alınmış duyguların yaşanmasıdır ki bu durum insana nispi bir rahatlama verir.

“*İnsanoğlunun dudaklarındaki en güzel kelime annedir. Ve en güzel deyiş anneciğimdir. Umut ve hayat dolu, kalbin derinliklerinden gelen içten bir kelimedir. Anne her şeydir; hüznülerde avuntu, bezginlikte umut ve zayıflıkta güçtür. Aşkın, merhametin, sempatinin ve affedişin kaynağıdır. Annesini kaybeden kişi, ona dualar eder ve onu koruyan saf bir ruhu kaybetmiştir.*” gibi⁷³ anneye hasret kalmış, anne sevgisini tatmamış, annenin bakışına doyamamış, anneye doyasıya sarılamamış, annenin ninnileriyle uyuyamamış bir insanın bu ifadeler karşısında duygu değişimine uğramaması mümkün müdür? “*Katharsis, bir tarafta, öfke ve saldırganlık gibi uçta olan duyguları içerirken diğer tarafta, tedirginlik ve acıma gibi daha ziyade neticesi belirleyici olan ruh hallerini içerir.*”⁷⁴

69 Halil Cibran, *Vadinin Perileri*, 90.

70 Duman, “Katharsis Kavramının Modern ve Klasik Anlamda Mukayesesi, İç Çelişkileri ve Kathartik Genişletme”, 76.

71 Duman, “Katharsis Kavramının Modern ve Klasik Anlamda Mukayesesi, İç Çelişkileri ve Kathartik Genişletme”, 83.

72 Duman, “Katharsis Kavramının Modern ve Klasik Anlamda Mukayesesi, İç Çelişkileri ve Kathartik Genişletme”, 77.

73 Halil Cibrân, *Kırık Kanatlar*, 50.

74 Duman, “Katharsis Kavramının Modern ve Klasik Anlamda Mukayesesi, İç Çelişkileri ve Kathartik Genişletme”, 82-83.

“Yeni din, fakir ve zayıf yoksulların güçlülere ve zenginlere protestosu olacaktır.” “Bana dediler ki sana bir harf öğretenin kölesi olursun. Ben ise özgür olmayı yeğledim.” “Vicdanını bin defa satan kişi senin vicdanını satın almaya yeltenmez.” “Bazı insanlar kafalarını tabaklarda taşırlar ve pazarlarda onları satışa arz ederek gezerler.” “Kendi mezhebini ve duygularını tatmin etmek için atalarının gelenek ve göreneklerini terk eden insanı seviyorum.” “Doğu’da bidat ve gelenek çoktur. Bu da Doğu’nun harap oluşunun ve çöküşünün sebebidir.” “Senden daha güçlüünün senden gasp edebileceği özgürlük, zaten özgürlük değildir.” Gibi Cibrân Halil Cibrân’ın pek çok sözü kimi okurların huzur kaynağıdır. Kimisi Mevlâna’nın “Umutsuzluk yok, dua var. Acele etmek yok, sabretmek var. İmkânsız diye bir şey yok, çünkü Allah var.” gibi sözleriyle rahatlama hisseder kimisi de yerine göre başkaldıran, tahrik eden ve duygularını harekete geçiren sözlerle kendisini huzurlu hisseder. Cibrân, hiçbir zaman Şinasi (1826-1871) gibi “Ne dedim, tevbeler olsun...” dememiş aksine okuyucuda kathartik duyguyu tahrik ve teşvik etmiştir.

Sonuç

Tüm bu anlatılanlar şu gerçeği ortaya koymuştur. Hem Batı’da hem de Doğu’da ve bu münasebetle Türkiye’de Cibrân’ın bu denli yoğun okunmasının arkasında yatan etkenler ciddi anlamda araştırılmamıştır. Bir insan, niye bu kadar istekle ve ısrarla okunur? Tabi ki bu okumaların arkasında tek bir neden yoktur, ancak bazen diğer nedenleri hafızadan silen bir ya da daha fazla etken olabilir. Biz bunu Cibrân’da müşahede ediyoruz. Cibrân, Türkiye’de Ömer Rıza Doğrul tarafından 1946 yılında *Hak Erenler* adıyla çevrilen *Ermîş* adlı eseri ile tanınmış, daha sonra diğer eserleri de çevrilmiş ve Türk okuru tarafından bu çeviriler ilgiyle takip edilmiştir. Aslında hürriyet aşığı, aynı zamanda asi, açık sözlü, geleneklere karşı hep direnen, öfke dolu, yerine göre hırçın bir şahsiyet olan Cibrân’ın beslendiği kaynaklar da Cibrân’la bağlantılı olarak çok ayrıntılı bir incelemeye tabi tutulmamıştır. Nereden bakarsak bakalım İngiliz şair William Blake (1757-1827), Alman lirik şair Friedrich Hölderlin (1770-1843), Fransız şair ve sanat eleştirmeni Charles Baudelaire (1821-1867) ve Stendhal’da (1783-1842) gördüğümüz asilik, karşı çıkış, devrimci ruhunu Cibrân’da da görüyoruz. Gördüğümüz kadarıyla Cibrân Halil Cibrân’ın etkilendiği şahsiyetlerin pek çoğu, okurlarda kathartik kanalları harekete geçiren şahsiyetlerdir. Dolayısıyla Cibrân Halil Cibrân’ın beslendiği kaynakların da önemi ortaya çıkmaktadır. Aslında adı geçenler, insana düşman olan topluma düşmandırlar. Bu düşünce insanın duygularını hızla harekete geçiren bir kanaldır. Cibrân’ın İngiliz edebiyatına olan ilgisi bu edebiyatın muhalif edebiyat olmasından kaynaklıdır. Bildiğiniz gibi İngiliz edebiyatı, Yunan ve Fransız edebiyatının aksine devrimci ve protestocu bir edebiyat olarak bilinir. Mesela İngiliz şair John Keats (1795-1821) hırçın bir karaktere sahiptir. Cibrân da Keats’in fanatik bir hayranıdır. Cibrân’ın beslendiği kaynaklar arasında yer alan ve burada zikredemediğimiz pek çok isimde kathartik duygu son derece yoğundur. Onun, insanları, kendilerini küçük gördüklerinden dolayı aşağılayan ve yine insanlara kendi ifadesiyle tanrıya

düşman olduklarından düşman olan, geleneklere direnen ve başkaldıran, yaşamı boyunca yapmış olduğu hiçbir şeye pişmanlık duymadığını söyleyen; en önemlisi de gerçeği arayıp da onu insanlara açıklayan herkes acı çekmeye mahkûmdur diyen bir şahsiyetin günümüz toplumunda katartik duygularla okunması gayet doğaldır. Ayrıntılı bir çalışma yapılarak Cibrân'a dair bu açıdan bir değerlendirme yapmanın Türk okuruna yeni bir bakış açısı kazandıracığı düşüncesindeyiz.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Aristoteles. *Poetika*. Çev. Samih Rifat. İstanbul: Can Yayınları, 2011.
- Ashour, Radwa. *Gibran and Blake*. Cairo: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmme li'l-Kitâb, 1978.
- Can, Hülya. "Aristoteles'te Katharsist Kavramı". *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*. 2 (2006): 63-70.
- Cibrân, Halil Cibrân, *el-Avâsif*, Beyrut: Nevfel, 1986.
- Cibrân, Halil Cibrân. *Asi Ruhlar*. Çev. Muammer Sarıkaya-Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001.
- Cibrân, Halil Cibrân. *Kırık Kanatlar*. Çev. Ersan Devrim. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.
- Cibrân, Halil Cibrân. *Vadinin Perileri*. Çev. Barkın Karslı. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1998.
- Cibrân, Halil Cibrân. *İklib es-Safha Yâ Fetâ*. thk. Vehîb Keyrûz. Beyrut ts.
- Çobanoğlu, Şaban. "Trajediden Modern Anlatıya, Musikiden Ruha Üflenlen Kadim bir Nefes: Katarsis". *Karabatak*. 41 (2018): 56-61.
- Demirayak, Kenan. "Cibrân Halil Cibrân". *DİA*. Ek-1: 259-262. Ankara: TDV, 2016.
- Dönmez, Banu Mustan. "Katharsis Fenomeninin Arabesk Özelindeki Görünümü." *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. 2 (2011), 228-250.
- Duman, M. Akif. "Katharsis Kavramının Modern ve Klasik Anlamda Mukayesesi, İç Çelişkileri ve Kathartik Genişletme". *Türk Dili*. 817 (2020): 70- 91.
- Eagleton, Terry. *Tatlı Şiddet Trajik Kavramı*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- el-Eşter, Abdülkerîm. *en-Nesru 'l-Mehceri* (Kahire: Matbaa'tü Lecneti't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1961), II, 161.
- Fairchild, A. H. R. "Aristotele's Doctrine of Katharsis and The Positive or Constructive Activity". *The Classical Journal*. 1 (2016): 44-56.
- Hâlid, Gassân. *Cubrânu 'l-Feylesûf*. Beyrut: Nevfel, 1983.
- Horyna, Bretislav. "Dionysosçu İlkenin Tarihi ve Teorisi Fr. Nietzsche'nin Klasik Anlatımından Önce Edebiyat ve Felsefede Das Dionysische". *Felsefe Arkivi- Archives of Philosophy*. 55 (2021): 5-7.
- Kaya, Serdar. "1970-2000 Yılları Arası Türk Sinemasında Arabesk Kültür Üzerinde Bir İnceleme". Yüksek

Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi. 2012.

Lukacs, Georg. *Eстетik*. Çev. Ahmet Cemal. İstanbul: Payel Yayınları, 1999-1988.

Nuayme, Mihâil. *Cibrân Halil Cibrân*. Beyrut: Nevfel, 1985.

Şimşek, Sultan. *Amerika'daki Arap Göç Edebiyatında Din Anlayışı*. İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2012.

Yazıcı, Hüseyin. "Mizacı ve Düşünceleri Arasında Çırpınan Bir Şahsiyet: Cibrân Halil Cibrân". *Şarkiyat Mecmuası*. 13/2 (2008), 135-158.

Yazıcı, Hüseyin. *Göç Edebiyatı*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002.

Çevrimiçi Kaynaklar:

Arinma (Catharsis)- roman eleştirisi, (sites.google.com/site/romanelestiri/arinma-catharsis), (Çevrimiçi: 03.01.2022).

Düşünmek ile Başkaldırmak Arasında, (<https://www.mahfiegilmez.com/2016/03/dusunmek-ile-baskaldrmak-arasnda.html>), (Çevrimiçi: 24.08.2021).

George Lukacs'ta Katharsis Kavramı: Anlık Bir Uyanış I ViraVerita, (<https://viraverita.org/yazilar/georg-lukacsta-katharsis-kavrami-anlik-bir-uyanis>), (Çevrimiçi: 04.09.2021).

Gotthold Ephraim Lessing- Vikipedi ([wikipedia.org](https://tr.wikipedia.org/wiki/Gotthold_Ephraim_Lessing)) (Çevrimiçi: 03.07.2022).

<https://www.milliyet.com.tr/molatik/hayat/katarsis-nedir-88087> (Çevrimiçi: 27.06.2022).

<https://www.jewishencyclopedia.com/articles/3119-bernays-jacob> (Çevrimiçi: 03.07.2022).

Katarsis Nedir? Tragedyalar ve Modern Birey, (<https://iyikigormusum.com/katharsis-nedir-tragedyalar-ve-modern-birey>), (Çevrimiçi: 03.07.2022).

Lukacs, https://tr.wikipedia.org/wiki/Georg_Lukacs (Çevrimiçi: 15.06.2022).

Poetika Nedir Ve Kim Tarafından Yazılmıştır? Poetika Özellikleri Ve Örnekleri, (<https://www.hurriyet.com.tr/egitim/poetika-nedir-ve-kim-tarafindan-yazilmistir-poetika-ozellikleri-ve-ornekleri-41841362>), (Çevrimiçi: 26.08.2021).

Yıkık krallığımız, (<https://www.yenisafak.com/hayat/yikik-kralligimiz-2656335>), (Çevrimiçi: 26.08.2021).

<https://partymag.org/blog/climax> (Çevrimiçi: 31.08. 2022).